

Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – Вип. 7. – С. 387 – 404. 10. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво: Визвольна ідея і збройний чин. – Львів: НТШ, 1995. – 342 с. 11. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917 – 1921 роки. – К., 1995. – 256 с. 12. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917 – 1921. – Вінніпег, 1954. – 176 с. 13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1078. Головне управління Генерального штабу УНР. 14. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1998. – 488 с.

Р.Д. Зінкевич

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ В РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА НА ПОЧАТКУ ВЕСНИ 1917 РОКУ

© Зінкевич Р.Д., 2003

Показано початки розгортання українського національного руху в російській армії ранньою весною 1917 р.

The basement for the Ukrainian National Uprising in the Russian Army in spring, 1917 was presented.

Лютнева демократична революція, що призвела до краху самодержавства в Російській імперії, не лише докорінно змінила політичну структуру суспільства, а й створила сприятливі умови для розгортання національно-визвольної боротьби колишніх російських колоній. Український національно-визвольний рух після падіння самодержавства охопив також російську армію і флот. Особливо це проявилось на Південно-Західному та Румунському фронтах, які в основному проходили по території України. На Південно-Західному фронті українці становили третину, а на Румунському – четверту частину їхнього особового складу [1, с. 17]. Звичайно, що українські солдати, які тут служили, не могли байдуже стежити за розгортанням національно-визвольної боротьби в Україні і легко потрапляли під вплив українських політичних партій. Один із членів Української Центральної Ради А. А. Гольденвейзер пояснював швидке поширення ідей українських партій “доступністю і привабливістю лозунгів”, з якими вони йшли в маси. Секрет успіху агітації партій він бачив у тому, “що вони ... повністю задовольняють бажання і прагнення широких переважно сільських мас” [2, с. 10—11]. Оскільки солдати в своїй більшості й були переодягнені в шинелі селяни, то і серед них вони користувалися значним успіхом. Такої ж думки були і інші активні діячі Центральної Ради. Так, П. Христюк писав: “Солдати на фронті легко сприймали лозунги “боротьби за вільну Україну”. У цьому розумінні своєї “вільної України” селяни і робітники в солдатській шинелі вкладали звичайно свій зміст, напевно, не завжди той, який вкладали його інтелігентні керівники в багаточисленних резолюціях і постановках українських вояків” [3, с. 23].

На тлі зростаючої революційної хвилі, що порушила навіть такий застійний бастион суспільства, як армію, створились сприятливі умови для наростання національно-визволь-

ного руху в її середовищі. Це мало дуже важливе значення для розгортання національно-визвольних змагань українців, оскільки тепер вони зливалися в єдиний потік боротьби за відродження своєї державності, а участь в ній мільйонів українських солдатів надавали їй неабиякий вплив та силу. Вплив українських політичних партій на армію багато в чому полегшувалося тим, що у вищому офіцерському складі російської армії була певна кількість українців і тому це певною мірою впливало на їх ставлення до формування українських національних частин. Звичайно, що в дореволюційний період частина офіцерського корпусу злилася з системою і апаратом царського уряду і тому значною мірою була русифікована. Але революційний вибух, розвиток національно-визвольного руху вплинув і на них, примусив їх згадати про своє національне походження.

Українські партії хоч і не мали своїх численних прихильників у вищих чинах командування армії, тим не менше володіли значною кількістю офіцерського складу. Це дало їм можливість розгорнути активну діяльність серед широких солдатських мас. Як у діючій армії, так і в тилу почали створюватися різноманітні національні комітети та організації. Зразу ж після повалення самодержавства у Петрограді виникла Українська військова рада для формування українських військових частин [4, с. 20]. Її активно підтримували офіцери і матроси української національності Морської школи в Петрограді. Вони виступили з вимогою розпочати формування українських частин і відправляти їх на Південно-Західний фронт, а також переводити матросів-українців на Чорноморський флот [5, ф. 17, оп. 1, спр. 14, арк. 78]. На самому ж Чорноморському флоті в Севастополі навесні 1917 р. був створений матросами-українцями Військовий клуб імені кошового отамана Івана Сірка [6, с. 36]. У квітні українські військові організації були створені в 24-му армійському корпусі IX армії, в 155-й піхотній дивізії XI армії і т. д. [7, 13, 23 квітня; 5, 7, 20 травня; 8, 7 травня], також в тилкових гарнізонах міст Керчі, Тернополя, Гусятина, Чернівців, Феодосії, Рівного і Житомира [7, 12, 18, 30 квітня; 4, 7 травня].

Вже починаючи з березня 1917 р. в кожній роті, в якій була значна кількість українців, створювалися українські ротні громади. З них формувалися полкові ради у складі восьми – дванадцяти осіб. Це були органи з постійно діючою президією у кількості п'яти членів [9, ф. 2143, оп. 1, спр. 8, арк. 8]. У квітні робились спроби створення військових рад на дивізійному і корпусному рівнях. Проте командування і комісари Тимчасового уряду не допустили до цього [6, с. 37]. Росіяни розгорнули проти українських організацій в армії шалену агітацію, звинувачуючи їх у розколі “єдиного революційного органу” і зраді ідеалів революції.

У кінці березня в Одесі виник “Союз української молоді” із семінаристів та гімназистів. “Союз” налічував близько 500 осіб. У квітні невелика частина його членів виділилась і створила “Одеську Січ”, яка вела військову підготовку серед української молоді [10, с. 208]. Водночас в Одесі вже діяла й інша військова організація – Український військовий комітет на чолі з доктором І. Луценком. Він мав значний вплив на солдатів-українців Одеського гарнізону та військового округу, а також Румунського фронту [11, с. 121; 7 – 3 травня]. В березні 1917 р. в Сімферопольському гарнізоні виникла “Українська громада”. Її очолив учитель гімназії Клименко. Спочатку до громади входило 200 осіб. Пізніше виявилось, що в Сімферопольському гарнізоні нараховується 7 тисяч солдатів-українців. Рада громади розгорнула серед них активну діяльність і здобула значну популярність [12, с. 85].

Після створення в березні 1917 р. Українського військового комітету, військового клубу ім. Гетьмана П. Полуботка і військових рад армії почалася робота з українізації. В телеграмі командуючого Київським військовим округом генерала Духоніна в Ставку від

20 березня 1917 р. повідомлялось, що “деякі офіцери і солдати фронтових запасних полків клопочуться про відправку їх в український легіон, що формується в Києві” [9, ф. 2003, оп. 1, спр. 1034, арк. 8]. Духонін питає, чи варто йти на поступки. На його запитання 25 березня з Ставки була одержана відповідь, в якій говорилось про те, що “український легіон може формуватися тільки з осіб, незобов’язаних військовою службою, тобто котрі не досягнули призовного віку, або перейшовши термін обов’язкової служби” [9, ф. 2003, оп. 1, спр. 1034, арк. 8].

У цей час між українськими і російськими партіями існували протиріччя з питання національних частин. Використовуючи зростання національно-визвольного руху Центральною Радою прагнула очолити його. Тим часом Тимчасовий уряд, поки відчував міцність свого становища, завдяки підтримці Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, не думав послаблювати чи ділити владу над армією. Водночас не бажаючи загострювати конфлікт навколо питання про створення українських частин, в кінці березня 1917 р. уряд видав “Положення про українізацію загону всіх родів зброї”. У ньому говорилось про те, що формування загону здійснюється з дозволу Верховного головнокомандувача Українським організаційним військовим комітетом. До складу останнього, крім вибраних українськими партіями 15 осіб, входив офіцер Генерального штабу, який призначався вищим командуванням [9, ф. 2003, оп. 1, спр. 1034, арк. 8]. Однак уряд рішуче висловився проти переходу до системи територіальної комплектації армії [9, ф. 2003, оп. 4, спр. 16, арк. 11].

Тим часом події почали розвиватися у швидкому темпі. В квітні клуб імені П. Полуботка організував у передмісті Києва Святошино військове свято “білої квітки”. Тут зібралося близько 10 тис. солдатів-українців Київського гарнізону [13, с. 13]. Звідси за наказом М. Міхновського та інших членів клубу солдати пішли до будинку Київської Ради робітничих і солдатських депутатів. Не відомо, чи під тиском прибулих солдатів, чи будучи переконаним М. Міхновським, командуючий округом генерал Ходорович згодився з ідеєю формування українських національних частин. У відповідь Київська Рада, яка складалася з шовіністично налаштованих есерів і меншовиків, звинуватила Ходоровича в братанні з українськими “бунтівниками”. Після цього М. Міхновський вирішив діяти ще енергійніше. Він умовив солдатів Київського етапного пункту, які поверталися на фронт, виїхати туди за умови, що з них буде сформований окремих український полк. Це негайно дало ефект. Зібравшись на мітингу 3 тис. солдатів заявили, що підуть на фронт тільки як окрема українська частина – Козачий полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Штаб київського військового округу звинуватив Центральну Раду в підбурюванні солдатів. Щоб відкинути звинувачення, Центральна Рада 15 квітня прийняла резолюцію, в якій відмежувалася від цих подій, але разом з тим вказала на те, що при обставинах, які склалися, не бачить іншого виходу, як сформувати з солдатів “український полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт як окрема українська військова одиниця. Інакше цей стихійний рух, не направлений у відповідному руслі, може викликати заколот в тилу і на фронті [8, 20 квітня]. Центральна Рада підтвердила, що буде виконувати вказівку Ставки про те, що “формування далі українських частин має робитися тільки з запасних тилкових, а не фронтових частин” [8, 20 квітня].

Українські партії соціалістів-революціонерів і соціал-демократів на зборах 20 квітня 1917 р. підтримали організацію українського полку в тилу і приєдналися до резолюції Центральної Ради [7, 21 квітня]. Але командування Київським військовим округом не бажало допустити формування українського полку, розуміючи, що воно могло б бути

приводом для створення інших подібних частин [7, 20 квітня]. Проти створення полку виступили Київський Виконавчий Комітет “Об’єднаних громадських організацій”, президія Київської ради робітничих депутатів, Рада солдатських депутатів і коаліційна рада Київського студентства. Об’єднане засідання цих організацій після довгих і палких дебатів постановило, що “три тисячі солдатів-українців, котрі зібралися у Києві, треба відправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії” [3, с. 49].

Незважаючи на різноманітний опір, 18 квітня 1917 р. було проголошено про створення першого українського полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, командиром якого було обрано штабс-капітана Д.М. Путника-Гребенчука [9, ф. 2067, оп. 1, спр. 3794, арк. 20]. Конфлікт затягнувся. Начальник округу Ходорович направив командувачу Південно-Західного фронту А.А. Брусілову телеграму, в якій повідомлялось, що всі засоби впливу вичерпані і треба буде застосувати силу або вказати ту фронтову частину як українську, де б ці 3 тис. чоловік можна було направити [8, 22 квітня; 15, 22 апреля]. Нарешті 21 квітня А.А. Брусілов дозволив генералу Ходоровичу сформувавши полк, але тільки з 500 солдатів і офіцерів. Решту було наказано відправити в різні фронтові частини [8, 22 квітня]. Таке рішення викликало різкий протест солдатів-українців. Внаслідок цього командування змушене було згодитися на створення українського полку ім. Б. Хмельницького. Це була перша українська частина, на яку вже могла спертися Центральна Рада. З цим фактом змушений був згодитися і А. Ф. Керенський. В телеграмі 21 травня 1917 р. він хоча і дав санкцію на створення українського полку, але все ж таки визнав недопустими переведення українських солдатів з однієї частини в іншу для створення спеціальних українських корпусів і армій [9, ф. 2003, оп. 1, спр. 1034, арк. 46]. Створенням першого українського полку зайнявся Український військовий комітет з його головою полковником Піщанським [7, 2 травня].

Отже, початок весни 1917 р. був періодом розгортання національно-визвольної боротьби українського народу. Він охопив і колишню царську армію, дислоковану в Україні. Український військовий рух розвивався тут дуже динамічно і став одним із найважливіших рушіїв визвольних змагань українців за відновлення своєї державності. Його особливістю було те, що він ще не цілком кристалізувався, розгортався стихійно. Однак, незважаючи на це, ситуація, яка склалася в Україні після повалення російського самодержавства, створила сприятливі умови для розвитку національного руху в армії. Тут з’явилися українські національні організації, які мали величезний моральний вплив на солдатів-українців.

1. Ткачук А.Г. *Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне Великого Октября. Автореф. дис... д-ра ист. наук.* – Львів, 1968. 2. Гольденвайзер А. А. *Из Киевских воспоминаний (1917 – 1920) // Революция на Украине по мемуарам белых.* – М., – Л., 1930. 3. Христюк П. *Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр.* – Відень, 1921. – Т. 1, кн. 1. 4. Антонов-Овсиенко В. *Записки о гражданской войне.* – М., 1924. – Т. 1. 5. *Центральний державний архів громадських організацій України.* – Ф. 17, оп. 1, спр. 14, арк. 78. 6. Голубко В. *Армія Української Народної Республіки. 1917 – 1918.* – Львів, 1997. 7. *Нова Рада.* – 1917. 8. *Робітнича газета.* – 1917. 9. *Російський військовий історичний архів.* 10. Луца Ю. *Одеська “Січ” // За державність.* – Київ, 1935. – Зб. 5. 11. Млиновецький Р. *Нариси з історії визвольних змагань 1917 – 1918 рр.* – Чужина, 1970. 12. Тютюнник Ю. *Революційна стихія // Дзвін.* – 1991. – № 1. 13. Монкевич Б. *Піонери українського війська.* – Табор. 1927. – № 4. 14. *Киевская Мысль.* – 1917.